

08.00.02

2-23

ՀՀ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ԵՎ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱՅԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՂԱԼԵԶՅԱՆ ՄՅԵՐ ՍՄՐԱՍԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԼՅՈՒՄԻՆԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԿԼԱՍՏԵՐԻ ՁԵՎԱԿՈՐՄԱՆ ԵՎ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ը.00.02 – «Տնտեսության, նրա ճյուղերի տնտեսագիտություն և կառավարում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական
աս-տիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2007

Ատենախոսության բեման հաստատվել է ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտում:

Գիտական ղեկավար տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՅՈՎԱԿԻՄ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր ՍԱՐԳՍՅԱՆ ՅԱՅԿ ԼԵՎՈՆԻ

տնտեսագիտության թեկնածու
ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ ԲԵԼԼԱ ՎԱԼԵՐԻԻ

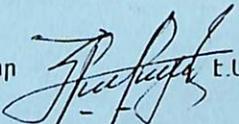
Առաջատար կազմակերպություն Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2007թ. ապրիլի 25-ին ժամը 14⁰⁰-ին ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության ՏՀԻ-ում գործող ՀՀ ԲՈՂ-ի 008 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0037, ք. Երևան, Կ. Ուլենցու փ.31:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ՖԷՆ ՏՀԻ-ի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2007թ. մարտի 23-ին:

008 մասնագիտական խորհրդի
գիտ. քարտուղար, աշխ. գ. ք., պրոֆեսոր Է.Ա.Բաբայան

Հետազոտության թեմայի հրատապությունը և արդիականությունը: Այն փոփոխությունները, որոնք տեղի ունեցան 20-րդ դարի վերջին տասնամյակում նախկին խորհրդային Միության տարածքում, անկանխատեսելի էր նույնիսկ փորձագետների և կանխատեսողների համար:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումը և նախկինում միասնական տնտեսական տարածության մասնատումը Հայաստանում (ինչպես նաև մյուս անկախ պետություններում) հարուցեց բազմաթիվ տնտեսական, սոցիալական, էթնիկական ու քաղաքական հիմնախնդիրներ: Հանրապետության պլանային տնտեսությունը շուկայական հարաբերությունների դաշտ, առանց անհրաժեշտ ինստիտուցիոնալ վերափոխումների, արագացված փոխադրման փորձերը հանգեցրին շուկայական տնտեսությանը բնորոշ որոշակի հատկանիշներով ձևափոխված շուկայի և էկոնոմիկայի անցմանը ստագֆլյացիոն ժամանակաշրջանի: Գործազրկության և ինֆլյացիայի բարձր աճով ուղեկցվող, տնտեսության լճացման այդ երևույթը դիտվեց նաև հետմիութենական մյուս հանրապետություններում: Անդրկովկասի ու Միջին Ասիայի պետությունները ժամանակակից աշխարհի տնտեսական կառուցվածքում դասակարգվեցին որպես «տնտեսության անցումային տիպով նոր անկախ զարգացող պետություններ»-ի շարքին կամ պարզապես՝ «անցումային երկրներ»:

Հայաստանի արտադրական ոլորտը, հանդիսանալով նախկին ԽՍՀՄ-ի արդյունաբերական համալիրի մի մասը, հունք և կիսապատրաստույթներ էր ներկրում հիմնականում այլ հանրապետություններից ուղղակի կախման մեջ գտնվելով նրանցից: Անցումը կառավարման կենտրոնացված պլանային համակարգից շուկայական հարաբերություններին առաջացրեց արտադրության ծավալների կտրուկ անկում, տնտեսավարող սուբյեկտների միջև կապերի խզում, գործազրկության և արժեզրկման սաստկացում, ազգաբնակչության սոցիալական շերտավորում և այլ բացասական երևույթներ: Սկզբնական շրջանում կապիտալի կուտակումը նորանկախ հանրապետությունում տեղի ունեցավ առևտրի ոլորտում: 20-րդ դարի վերջին տասնամյակում հանրապետության արտադրական ոլորտը մեծ անկում ապրեց, ինչի արդյունքում խոսք առնում էր կարող լինել երկարատև մակրոտնտեսական կայունացման մասին, քանզի տնտեսության կայունացումը մեծապես պայմանավորված է արտադրության գոյությամբ և դրա կայուն գործունեությամբ: Ե՛հիշտ է, վերջին տարիներին որոշակի բարեփոխումներ նկատվում են, հատկապես բանկային և արտադրական ոլորտներում. արտադրության ծավալները մեծապես աճում են, սակայն արտադրական կապիտալի կուտակման ներկայիս գործընթացը լավագույնը կամ արդյունավետ անվանել դժվար հնարավոր է: Տարեցտարի խորանում է բևեռացումը հանրապետության տարբեր հասարակական խավերի միջև: Բևեռացման այդ գործընթացներից անմասն չի մնացել նաև արտադրության ոլորտը:

Պետք է արձանագրենք նաև, որ բոլոր երկրներն էլ անցել են իրենց կապիտալի նախնական կուտակման գործընթացը լինեն դրանք զարգացած կամ զարգացող երկրներ: Յուրաքանչյուր երկրում կապիտալի կուտակման գործընթացներն իրականացվել են յուրովի: Այլ հարց է, թե ինչ դասեր պետք է քաղեինք համաշխարհային այդ գործընթացներից, կամ որքան երկար կտևի այս գործընթացը հանրապետությունում:

Երկարաժամկետ կանխատեսելի մակրոտնտեսական կայունության ապահովման համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է իրականացնել հայրենական արտադրական կապիտալի կուտակման նոր՝ հնարավորինս արդյունավետ և նպատակային, հայեցակարգային մոտեցումների ու մեխանիզմների մշակման և դրանց կիրառման գործառույթներ: Վերջինս առավել արդյունավետ կերպով իրականացնելու համար անհրաժեշտ է մշակել տնտեսության զարգացման մի մոդել, ինչը հնարավորություն կընձեռի թուլացնելու բեռնացումն ինչպես արտադրությունում, այնպես էլ ամբողջ հասարակության մեջ: Նման քաղաքականության հիմնական ուղղություններից պետք է լինի գործող կապիտալի ուղղորդումը և կենտրոնացումը այնպիսի ոլորտներում, որոնք երկարատև ժամանակահատվածում կապահովեն տնտեսական աճի կայուն մակարդակ և իրենց հետ կլուծեն սոցիալ-տնտեսական կարևոր հիմնահարցեր: Այդ ոլորտներն են երկրի մասնագիտացված ճյուղերը՝ այսպես կոչված *արտադրական կլաստերները* (այսուհետ՝ կլաստերներ): Իսկ համաշխարհային պրակտիկան ցույց է տալիս, որ կլաստերային զարգացումն ավելի արդյունավետ է դարձնում ոչ միայն տնտեսական աճը, այլ նաև տնտեսության այնպիսի ոլորտների զարգացումը, ինչպիսիք են տնտեսության ենթակառուցվածքները, ինովացիոն միջավայրը, աշխատուժի շուկան, գիտական ու տեխնոլոգիական ոլորտները: Հատկապես պետք է ուշադրությունը կենտրոնացնել արտահանմանն ուղղված արտադրական կլաստերներին, քանզի կլաստերային զարգացման նպատակներից է նաև արտահանման խթանումը և արտաքին առևտրային հաշվեկշռում դրական սալդոյի ապահովումը: Արտահանման վրա հիմնված աճի ապահովումը կարելի է թերևս միայն զարգացած կլաստերային համագարգի առկայությամբ: Արտահանման տեսանկյունից այսօր Հայաստանում հեռանկարային զարգացման կլաստերները գտնվում են պոտենցիալ մակարդակում, որոնց անհրաժեշտ է արագ կերպով իդենտիֆիկացնել և զարգացնել: Կլաստերային զարգացման նպատակադրումից ելնելով՝ առաջանում են մի շարք խնդիրներ, որոնց լուծման համար պետությունը գործի պետք է դնի մի շարք տնտեսական կառավարման լծակներ: Հիմնախնդրի հրատապությունից, կարևորությունից և անհրաժեշտությունից ելնելով՝ ատենախոսությունում արծարծվել են հենց այդպիսի հիմնախնդիրների քննարկումը կոնկրետ օրինակով:

Նշված հիմնախնդիրների լուծումը, առարկայական բնույթի բարեփոխումների (նաև հոգեբանական, գաղափարախոսական և այլն) հետ մեկտեղ, առաջացրեց նաև տնտեսական, կառուցվածքային, իրավական, սոցիալական խորը վերափոխումների անհրաժեշտություն՝ նպատակաուղղված ստեղծելու բարենպաստ պայմաններ արդյունավետ տնտեսական աճի և տնտեսական զար-

զացման համար: Այդ տեսակետից երկրի մակրոտնտեսական երկարատև կայունության և տնտեսական աճի ապահովման գործում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում արտադրական կլաստերների զարգացմանը:

Արևմուտքի զարգացած երկրների կլաստերային զարգացման փորձի և զարգացման օրինաչափությունների վերլուծությունը վկայում է, որ նրանց կլաստերային զարգացման համակարգերը հետապնդում են տնտեսության կարգավորման հեռանկարային նպատակներ: 80-ականների երկրորդ կեսին և 90-ական թվականների սկզբին աշխարհի առաջատար երկրներից՝ ԱՄՆ-ը, Գերմանիան, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Ճապոնիան, Շվեդիան և մի շարք այլ երկրներ, իրականացրին կապիտալի կուտակման արագացմանը և գործարար ակտիվության խթանմանն ուղղված խոշոր բարենորոգումներ: Իսկ Արևելյան մի շարք երկրներ կիրառեցին այդ նույն մոդելը և արագ հաջողության հասան՝ հատկապես ապահովելով արտահանմանը նպատակաուղղված աճ:

Մեր երկրում, թեև վերջին տարիներին արտադրական ոլորտներում իրականացվել են նկատելի բարեփոխումներ, սակայն դեռևս առկա են չլուծված բազմաթիվ հիմնախնդիրներ, որոնք պատճել են համոզիսանում ձեռնարկությունների միջև ազատ մրցակցություն ձևավորման համար:

Այսպիսով, հանրապետության ներկա իրավիճակում հրատապ հարցերից է հանդիսանում արտադրական ոլորտում բեռնացման թուլացումը և կապիտալ ներդրումների ուղղորդումը դեպի կլաստերային զարգացումը, որը կնպաստեր, մեր կարծիքով, արտահանման խթանմանը, տնտեսական աճի արդյունավետության բարձրացմանը, գիտական մտքի զարգացմանը, ինովացիոն դաշտի բարելավմանը, մրցակցային առավելությունները բարձրացմանը: Որպես այդպիսին, կլաստերային զարգացումը կապահովեր նաև բարենպաստ ներդրումային դաշտ, զբաղվածության աճ և կրթական ու արտադրական ոլորտների ներդաշնակություն, որոնք մեծ խթանիչ ազդեցություն կունենային տնտեսության համընդհանուր զարգացման և սոցիալ-տնտեսական այլ հիմնախնդիրների լուծման վրա:

Գտնվելով դեռևս անցումային փուլում՝ երկրի համար արդիական է արտադրական ոլորտի զարգացման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը՝ հատկապես կլաստերների տեսանկյունից, քանզի նմանատիպ տնտեսության զարգացման նպատակով վարչարարության ճկունության և արդյունավետության, մրցակցային առավելությունների բարձրացման, բարենպաստ ներդրումային պայմանների ապահովման, ինովացիաների դաշտի բարելավման, գիտական մտքի զարգացման հիմնախնդիրների լուծման անհետաձգելիությունը փաստում է նաև ատենախոսության հրատապությունը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության հիմնական նպատակը Հայաստանի այլուժինի վերամշակման արդյունաբերական ճյուղի կլաստերացման, դրա առանձնահատկություններով պայմանավորված հիմնախնդիրների բարձրացման, ինչպես նաև ոլորտի կլաստերային զարգացման հնարավորությունների բացահայտման և/կամ կատարելագործման ուղիների

մշակումն է: Նշված նպատակին հասնելու համար ատենախոսությունում կարևորվել են հետևյալ խնդիրները.

- ա) Կլաստերների իդենտիֆիկացման, վերլուծության և գնահատման մեթոդաբանության ուսումնասիրությունը:
- բ) կլաստերի գնահատման և վերլուծության նոր ու արդյունավետ եղանակների կիրառումը ուսումնասիրվող ոլորտի համար:
- գ) այլումինի վերամշակման արդյունաբերական ճյուղ հանդիսացող «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերության արտադրության վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվության հավաքագրումը, դրա մշակումը, ինչպես նաև այդ տեղեկատվական բազայի հիմնան վրա բազմագործոնային վերլուծությունը.
- դ) կլաստերացման համար անհրաժեշտ նվազագույն չափորոշիչների բացահայտումը, դրանց գնահատումը, չափորոշիչների համակարգի ստեղծումը, ինչպես նաև կլաստերի վերլուծության և գնահատման համար արդյունավետ գործիքների կիրառումը.
- ե) ՀՀ ներկայիս պայմաններում կլաստերային զարգացման հնարավորությունների գնահատումը, ինչպես նաև կլաստերային զարգացման մոդելի կիրառման նպատակահարմարության գնահատումը.
- զ) «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերության կլաստերացման առնչվող հիմնախնդիրների բարձրագույնը, ինչպես նաև դրանց լուծման տարբերակների առաջադրումը.
- է) «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերության և տնտեսության տարբեր հատվածների բնականոն գործունեության պայմաններում կլաստերի ունեցած դերի գնահատումը:
- ը) ՀՀ կլաստերներին վերաբերվող պետական տնտեսական քաղաքականության օրենսդրափրավական կարգավորման և կատարելագործման հեռանկարների կանխորոշումը:

Ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտ է հանդիսացել ՀՀ այլումինի վերամշակման արդյունաբերական ճյուղը և այնտեղ գործող ձեռնարկությունը, որը երկրում ամմիջականորեն ներկայացնում է տվյալ ճյուղը: Հետազոտության առարկան կլաստերային զարգացման տեսական ու մեթոդաբանական հարցերն են, ինչպես նաև ճյուղի կլաստերացման գործառնությունների մշակումը և կիրառումը:

Ատենախոսության տեսական, տեղեկատվական և մեթոդական հիմքերը:

Ատենախոսության համար տեսական հիմք են ծառայել հայրենական և արտասահմանյան տնտեսագետների դասական և ժամանակակից աշխատությունները, այդ թվում՝ համաշխարհային երկրների կլաստերային զարգացմանը նվիրված հետազոտությունները, գիտական հրապարակումներն ու հոդվածները, ուսումնասիրության ոլորտը կարգավորող օրենքները, նորմատիվային և այլ օրենսդրական ակտերը: Որպես տեղեկատվական հիմք՝ ծառայել են ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության (ԱՎԾ) կողմից հրատարակված պաշտոնական տեղեկագրերը, «Ռուսալ-Արմենալ» ՓԲԸ ֆինանսահաշվապահական հաշվեկշիռները, Համաշխարհային Բանկի (ՀԲ), Միացյալ Ազգերի Կազ-

մակերպության (ՄԱԿ) և մի շարք այլ գիտահետազոտական ինստիտուտների և կառույցների կողմից հրատարակված վերլուծական-տեղեկատվական հոդվածները և հաշվետվությունները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համակարգային, գրաֆիկական, տնտեսալիցենզիայական և համեմատական վերլուծությունների, ինչպես նաև գնահատման տարբեր մեթոդներ:

Աշխատանքի եական արդյունքներն ու գիտական նորույթը:

- Բազմագործոնային վերլուծություն է իրականացվել «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերության արտադրության, գնագոյացման, իրացման շուկաների տեսանկյունից, ինչպես նաև գնահատվել և կանխորոշվել է 2003-2006թթ. իրականացված տեխնիկական վերազինման ու արդիականացման աշխատանքների դերը, ըստ որի դիսկոնտավորման սկզբունքով գնահատվել են դրամական հոսքերը.
- վերլուծություն է իրականացվել ՀՀ արդյունաբերության և արտահանման տեսանկյունից, մասնավորապես, առանձնացվել են խոշոր արտադրական ոլորտները, իսկ դրանց թվում արտաքին առևտրային հաշվեկշռում դրական սալդո ապահովող արտադրական ոլորտները: Ստացված արդյունքների համաձայն վերամշակող արդյունաբերության ոլորտում այլումինի վերամշակման ճյուղը միակն է, որ ապահովել է արտահանման դրական սալդո.
- առաջադրվել են նոր մեթոդաբանական մոտեցումներ կլաստերների իդենտիֆիկացման, վերլուծության և գնահատման համար. որոնք կիրառվել են ուսումնասիրվող ոլորտը հետազոտելիս. մասնավորապես, գնահատման տեսանկյունից առաջադրվել են տարածաշրջանային կուտակումների պայման հանդիսացող մի շարք գործոններ (պարամետրեր), որոնց գնահատմամբ հնարավոր է առանց ցանցային բարդ վերլուծությունների կիրառման իդենտիֆիկացնել կլաստերները և բացահայտել ազլոմերացիոն գործընթացների պատճառները.
- բացահայտվել է արդեն իսկ «էմբրիոնիկ» վիճակում գտնվող «մեզոնակարդակային» կլաստերի առկայությունը հանրապետությունում. ըստ որի տեղակայման գործակիցը այլումինի վերամշակման արդյունաբերական կլաստերի համար կազմում է՝ $LQ_A=2.56$, ինչը բավական մեծ ցուցանիշ է և վկայում է ազլոմերացիոն գործընթացների և աշխատուժի կուտակումների մասին:
- գնահատվել է գիտատեխնոլոգիական փոխանցումների դերը «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերության հետագա գործունեության ընթացքում, եթե այն դիտվի և գործի որպես կլաստեր. ըստ այդմ, եթե արտադրական ոլորտն անդամակցում է որևէ կլաստերի, ապա արտադրական ֆունկցիայում կապիտալից, աշխատուժից և տեխնոլոգիաներից բացի որպես արտադրության գործոն դիտվում է նաև գիտատեխնոլոգիական փոխանցումների մեծությունը.
- մշակվել, գնահատվել և առաջադրվել է կլաստերային զարգացման մոդելը, ինչպես նաև ցույց է տրվել մոդելի կիրառման նպատակահարմարությունը, օգտակարությունը և հեռանկարները:

- կլաստերներային զարգացման մոդելի կիրառման նպատակահարմարությունից ելնելով բացահայտվել են «Ռուսալ-Արմենալ» կլաստերի օգտակարությունը, արդյունավետությունը և պետություն-կլաստեր փոխհարաբերությունների զարգացման ուղիները, ինչպես նաև դրանց բարձրացման հնարավորությունները:
- բացահայտվել են տնտեսության այլ ոլորտների հետ ունեցած կլաստերի տնտեսական կապերը, ինչպես նաև գործարար օղակների այն հիմնական խումբը (մասնավորապես դրանք փոքր և միջին ձեռնարկություններ են), որոնք կենտրոնված կլաստերում և մույնպես կնպատակաուղղվեն արտահանմանը,
- Ջամանակու կողմից առաջարկվող փոխկախվածության գործակիցների միջոցով գնահատվել է «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերության և այլ ձեռնարկությունների հետ ունեցած կախվածության աստիճանը: Այսպես, ներդրումների տեսանկյունից «Ռուսալ» ընկերության հետ փոխկախվածության աստիճանը բնութագրվում է՝ 0.17 ցուցանիշով, «Achenbach» ընկերության հետ՝ 0.61, իսկ մինչև ներդրումների փուլը սկսվելը բնականոն գործունեության ընթացքում 2003թ. «Ռուսալ» ընկերության հետ փոխկախվածության այդ գործակիցը կազմել է 0.79:

Բնական է, որ հետազոտված հիմնախնդիրների մի մասը ուսումնասիրվել է նաև այլ հեղինակների կողմից, սակայն ատենախոսությունում ներկայացված նրանց մեծ մասը չեն ենթարկվել համակարգված քննարկման, իսկ առանձին հարցերի լուծման համար առաջարկված մոտեցումները կարող են էապես ազդել արտադրական ոլորտի զարգացման վրա:

Ատենախոսության գործնական նշանակությունը: Ատենախոսությունում արված բացահայտումներն ու առաջարկություններից շատերը կարող են օգտագործվել տնտեսության կլաստերային զարգացման հայեցակարգային ծրագրերի մշակման, ինչպես նաև գունավոր մետալուրգիայի, վերամշակող ծանր արդյունաբերությունների և այլ ոլորտների կլաստերացման և/կամ կլաստերների գնահատման գործընթացներում: Ստացված արդյունքները կարող են օգտակար լինել նաև ուսումնառության ընթացքում՝ դասախոսությունների (ընդհանուր և հատուկ կուրսեր) դասավանդման ու սեմինարային պարապմունքների ժամանակ:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության մեջ տեղ գտած հիմնական դրույթները և արդյունքները քննարկվել ու հեղինակի կողմից գեկուցվել են ՀՀ ՖԷՆ ՏՀԻ կողմից կազմակերպվող ամենամյա գիտաժողովներում: Աշխատանքի հիմնական արդյունքները հրատարակված են չորս գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության ծավալը և կառուցվածքը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից, թվով 10 հավելվածներից, պարունակում է, 16 աղյուսակ և 20 գծանկար: Ատենախոսության տեքստը շարադրված է 157 էջի վրա՝ ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը և չներառելով հավելվածները:

Ներածությունում հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, շարադրված է նպատակն ու խնդիրները, հետազոտության օբյեկտն ու առարկան, ինչպես նաև ձևակերպված է գիտական նորությից և աշխատանքի գործնական նշանակությունը:

Առաջին գլխում՝ «**Կլաստերային զարգացում. էությունը, տեսությունը, պրակտիկան**», որը բաղկացած է 3 պարագրաֆից, որոնցից առաջինում շարադրված են արտադրական կլաստերների էությունը, դասակարգման և տեսակավորման սկզբունքներն ու մոտեցումները, կառուցվածքը: Երկրորդ պարագրաֆում արծարծվել են կլաստերների էվոլյուցիայի, դրանց ծագման և զարգացման նախադրյալների հիմնահարցերը, ինչպես նաև ցույց է տրվել կլաստերային զարգացման համաշխարհային փորձը: Երրորդ պարագրաֆը նվիրված է կլաստերային զարգացմանը, ձեռնարկությունների մրցունակությանը և մրցակցային առավելությունների ձեռք բերման մեխանիզմներին:

Կլաստերային տեսության հիմնադիր կարելի է համարել Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր Մայքլ Է. Պորտերին, ով կարողացավ սինթեզել կառավարման և ավանդական մակրոտնտեսագիտության հիմունքները: Սակայն կլաստերների վերաբերյալ ուսումնասիրությունները և քննարկումները բազմաթիվ ու բազմազան են: Կլաստերային տեսության տարբեր ներկայացուցիչներ տարբեր կերպ են սահմանում կլաստերները: Համեմատական վերլուծություն կատարելով այդ սահմանումների միջև՝ առաջարկում ենք կլաստերի սահմանման հետևյալ տարբերակը:

Արտահանման ուղղված արտադրական կլաստերները դրանք ճյուղին/ճյուղերին պատկանող ձեռնարկությունների և դրանց հետ կապված գնորդ-մատակարար կազմակերպությունների այն համախումբն է՝ տեղակայված որոշակի տարածքում, որոնք ունեն արտադրության գործոնների համընդհանուր շուկա, աշխատուժի, տեխնոլոգիաների և ինովացիաների համակենտրոնացման բարձր աստիճան և որոնց գործունեությունն ուղղված է որևէ կոնկրետ արտադրատեսակի/արտադրատեսակների թողարկմանը և արտահանմանը՝ շնորհիվ բարձր մրցակցային առավելությունների:

Ռեսուրսները ցույց են տալիս, որ կլաստերների ձևավորման և զարգացման նախադրյալների վերաբերյալ գրականությունը բաժանվում է երկու խմբի: Տնտեսագետներից ոմանք իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնում են կլաստերային զարգացումներին, առանց հաշվի առնելու, թե ինչպես են առաջանում այդ կլաստերները, իսկ ոմանք էլ հիմնվում են էմպիրիկ վերլուծությունների վրա: Կլաստերների վերաբերյալ տեսական քննարկումներն սկիզբ

են առնու՛մ տնտեսական զարգացում արձանագրած և հաջողության հասած մի շարք տարածաշրջանների վերլուծություններից: Այդ տարածաշրջաններից է օրինակ ԱՄՆ Կալիֆոռնիա Նահանգի Սիլիկոնալեյն Վալլի (Silicon Valley), որը հայտնի է կիսահաղորդիչների, բիոտեխնոլոգիաների արտադրությամբ և վեճնորային կապիտալի ծավալներով: Այստեղ գործում է շուրջ 3 հազար գիտատար ձեռնարկություն, որոնց թվում են Hewlett-Packard Co., Apple Computer, Inc., Microsoft, Dell և IBM ընկերությունները և այլն: ՈՒսումնասիրությունների արդյունքում այդ հիմնահարցի շուրջ ձևավորվում է հետևյալ չորս հիմնական հասկացությունները.

1. Արտադրական տարածքներ
2. արտադրական կլաստերներ,
3. իննովացիոն դաշտ կամ ինովացիոն միջավայր,
4. տարածաշրջանային ինովացիոն համակարգ:

Հիմնահարցն այստեղ կայանում էր նրանում, թե կլաստեր հասկացությունը ինչպե՞ս կարելի է դիտել. արդյո՞ք արտադրական տարածաշրջանը կամ ինովացիոն դաշտը կարելի է դիտել որպես կլաստեր, թե՞ արտադրական կլաստերներն առանձին միավոր է իրենից ներկայացնում: Ո՞րն է կլաստերի բուն էությունը: Ահա այս հարցերին պատասխանելու համար տնտեսագետները փորձեցին բացահայտել արտադրական կլաստերների ծագման և զարգացման նախադրյալները: Դրանք նույնպես ներկայացվեցին բազմաբնույթ կերպով, որոնցից առավել նշանակալիներն են.

- պատմականորեն ձևավորված պայմանները և գործոններ,
- պատահական գործոններ,
- արտադրության գործոնների պայմաններ,
- մասնագիտական աշխատուժի կուտակումներ,
- շուկայական պահանջարկի հետ կապված գործոններ և պայմաններ,
- կից և աջակից ճյուղերի իրավիճակը բնութագրող գործոններ,
- ներքին ակտիվ մրցակցային պայմաններ, կոոպերատիվ մրցակցություն,
- կառավարման ռազմավարություններ,
- տեխնոլոգիաների համակենտրոնացում,
- գիտատեխնոլոգիական փոխանցումների բարձր ինտենսիվություն,
- ինովացիոն միջավայրի առկայություն:

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ զարգացած երկրներում կլաստերներն ունեցել են իրենց դերը արագ զարգացման գործում: Մեծ տեղ են զբաղեցնում նաև այլումինի վերածաշակման արդյունաբերական կլաստերները զարգացած երկրներում, որոնք, որպես կանոն, ֆոկոսային բնույթի են, իսկ դրանց տեղակայման գործակիցները տատանվում են 2.25-3.75:

Շուկայական հարաբերությունների զարգացման ու ամրապնդմանը միտված քայլերը հրամայաբար թելադրում են տնտեսության կառավարման նոր մոտեցումներ, որոնք արդյունավետ կերպով կզարգացնեն արդյունաբերական ոլորտը: Մ. Պորտերը առաջ է քաշել երկրի մրցակցային առավելությունների ձևավորման մի մեխանիզմ, որում առկա են հետևյալ բնութագրիչները՝ 1) գործոնների պայմաններ, 2) պահանջարկի պայմաններ, 3) փոխկապված և աջակից ճյուղեր, արդյունաբերություններ, 4) կայուն ռազմավարություն, կառուցվածք և մրցակցություն: Վերոնշյալ բնութագրիչները փոխկապված են միմյանց և գործում են համակարգված կերպով, որը Մ. Պորտերն անվանել է մրցակցային առավելությունների, այսպես կոչված, *շեղանկյան կանոն*: Դրանք առանձին և միասին վերցրած կազմում են երկրի մրցակցային առավելությունների հիմքը, և կազմում են այն միջավայրը, որն ապահովում է տնտեսության ճյուղերի և ձեռնարկությունների մրցունակությունը:

Երկրորդ զլխում «*կլաստերների զնահատման մեթոդաբանական հիմքերը և մոտեցումները*», որը նույնպես բաղկացած է 3 պարագրաֆից, քննարկման առանցքը կլաստերների զնահատման և վերլուծության մեթոդական մոտեցումներն են: Առաջին պարագրաֆում ներկայացված են կլաստերների զնահատման և վերլուծության էությունը և առանձնահատկությունները: Երկրորդ պարագրաֆում մշակված են զնահատման և բազմագործոնային վերլուծության մեթոդաբանությունը: Երրորդ պարագրաֆում արծարծվել են կլաստերների տնտեսամաթեմատիկական մոդելավորման հիմունքները:

Կլաստերների իդենտիֆիկացման ժամանակ նախ և առաջ անհրաժեշտ է հստակ վերլուծել և զնահատել տվյալ կլաստերը: Վերլուծության և զնահատման միջոցով հնարավոր է որոշել կլաստերի սահմաններն ու ընդգրկվող օղակների շրջանակը, ինչպես նաև տալ կլաստերի իրական պատկերը: Սակայն մինչ վերլուծության բուն գործընթացին անցնելը վերլուծաբանների առջև ուրվագծվում է կլաստերի մոտավոր չափերը և ընդգրկվող օղակները, քանի որ կլաստերները տարաբնույթ մոտեցումներով են վերլուծվում և զնահատվում կախված իրենց չափերից և բաղադրությունից: Պետք է հաշվի առնել այդ տարբերությունները՝ առաջադրելով վերլուծության և զնահատման տարբեր մոտեցումներ: Հիմնական սկզբունքներն են bottom-up և top-down, ըստ որոնց, վերլուծությունն սկսվում է կամ կլաստերի ստորին օղակներից մինչև վերին օղակը՝ կորիզը կազմող, ձեռնարկությունները (bottom-up), կամ ՀՆԱ վերլուծությամբ բացահայտվում են խոշոր արտադրողների և արտահանողների խումբը, որից հետո ուսումնասիրությունների վեկտորն ուղղվում է դեպի կլաստերին անդամակցող գործարար միավորները (top-down):

Բազմագործոնային վերլուծության ժամանակ առանձնացվում են մի շարք եղանակներ, որոնք ներկայացված են հաջորդիվ:

- Գնահատման փորձագիտական եղանակ: Հիմնականում կիրառվում են հեղինակություն վայելող փորձագետների կամ առաջատար խորհրդատվական կազմակերպությունների կարծիքը, որոնք քաջատեղյակ են առանձին տարածաշրջանների զարգացումներին:
- Չափորոշիչների և գործակիցների գնահատման եղանակ: Այս եղանակն ամենատարածվածներից մեկն է: Վերլուծաբանները հիմնվում են մի շարք նվազագույն չափորոշիչների համակարգի վրա: Հաշվարկվում և գնահատվում են ցուցանիշները, ապա համեմատական վերլուծության միջոցով այն համադրում միջազգային չափորոշիչների համակարգին:
- Հոսքերի վերլուծության եղանակի կիրառման ժամանակ անհրաժեշտ է տարածաշրջանային և ազգային հաշիվների վիճակագրության հիմնման վրա առանձնացնել և բացահայտել ձեռնարկությունների միջև գոյություն ունեցող տնտեսական կապերը, գնահատել գնորդ-մատակարար հարաբերությունները, ինչպես նաև հետազոտել գիտատեխնոլոգիական հոսքերը և դրանց ազդեցությունը կլաստերի ձևավորման վրա, և այդ ամենը ներկայացնել ցուցանիշների և չափորոշիչների տեսքով:
- Հետազոտությունների և կանխատեսումների եղանակ: Սույն մեթոդը բավականին հազվադեպ է կիրառվում, քանզի այն չափազանց մեծ ծախսեր է պահանջում: Տնտեսության ճյուղերը մանրակրկիտ ուսումնասիրելու նպատակով այդ հետազոտություններին մասնակցում են խոշոր գիտահետազոտական կենտրոններ, պետական գերատեսչական մարմիններ, նախարարություններ, այլ ձեռնարկություններ:

Կլաստերներն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է բացահայտել այն մեխանիզմները, որոնց շնորհիվ առաջանում է կլաստերը, ծավալում է որոշակի գործունեություն, հասնում է բարձր մրցակցային առավելությունների: Այդ ազդակների գնահատման համար կիրառվում են տարբեր մոտեցումներ: Գնահատման արդյունավետությունից ելնելով՝ որոշ տնտեսագետներ և վերլուծաբաններ նպատակահարմար են համարում կիրառել մաթեմատիկական մոդելավորման մեթոդը: Մոդելավորման միջոցով գնահատել կլաստերը, նշանակում է՝ արդյունավետ կերպով բացահայտել և գնահատել այն ազդակները և տնտեսական էֆֆեկտները, որոնք ի հայտ են գալիս, երբ ֆիրման անդամակցում է կլաստերին: Այն, թե ինչպես են դրանք ազդում կլաստերում ներառված ձեռնարկությունների վրա և ինչպես են բնութագրում կլաստերն ամբողջությամբ վերցրած, ցույց է տրվում մաթեմատիկական և օպտիմիզացիոն մոդելների միջոցով: Կլաստերների համար Կորբ-Դուգլասի արտադրական ֆունկցիան

ո-րդ ձեռնարկության համար ունի հետևյալ տեսքը, ինչը տարբերվում է ավանդական մոտեցումներից.

$$Y_n(t) = [T_n(t)^{\alpha_i} \cdot S_{q_i}(t)] \cdot K_n(t)^{\beta_i} \cdot L_n(t)^{\beta_i} \quad (1)$$

որտեղ S_{q_i} մեծությունը ցույց է տալիս i-րդ ոլորտում և գ-րդ տարածքում գործող ո-րդ ձեռնարկության շահույթի այն մասը, որը ստացվում է գիտական մտքի և տեխնոլոգիաների այլ ձեռնարկություններից ներմուծման արդյունքում: Այդ գիտատեխնոլոգիական հոսքերը՝ արտահայտված շահույթի տեսքով, այսուհետև կանվանենք *տեխնոլոգիական փոխանցումներ*: Օպտիմիզացիոն խնդրի միջոցով հնարավոր է ստալ նաև կապիտալի և աշխատուժի օպտիմալ մեծությունները:

Ինչ վերաբերվում է գիտատեխնոլոգիական փոխանցումներին, ապա դրանք հաշվարկվում են հետևյալ կերպ.

$$S_{q,i} = \sum_{\substack{n \in N(t) \\ q_n = q}} [s_n \cdot T_n(t)]^{\sigma_i} \quad (2)$$

որտեղ s_n գիտատեխնոլոգիական փոխանցումների մատրիցան է:

Կլաստերում գործող ձեռնարկությունները հանդիսանալով իրար մրցակից ընկերություններ, գործում են համատեղ և ստեղծում են միևնույն շուկան: Ռեսուրսների մաթեմատիկական մոդելավորման միջոցով հնարավոր է դարձել առաջարկել և ներկայացնել *շուկայական մասնաբաժնի* մոդելը:

Եթե ֆիրման կարողանում է արտադրել բավարար քանակի արտադրանք՝ համապատասխան շուկայի պահանջարկի իր ունեցած մասնաբաժնի (շուկայական մասնաբաժնի միջին թվաբանական արժեքի), ապա՝ $Q_n(t) = D_n(t)$: Եթե ոչ, ապա վաճառված ապրանքների քանակը ($Q_n(t)$) կհավասարվի ֆիրմայի հնարավորությունների սահմաններում արտադրված քանակին ($Y_n(t)$), որը նշանակում է՝ $Q_n(t) = Y_n(t)$, ինչն էլ ենթադրվում է կապիտալի և աշխատուժի օպտիմալ մեծությունները որոշելիս: Այսինքն, ֆիրման ընտրում է իր օպտիմալ մեծությունները կապիտալի և աշխատուժի համար, այնպես, որ իր գնագոյացման քաղաքականության շնորհիվ վաճառված ապրանքների քանակը հավասարվում է իր հնարավորության սահմաններում արտադրված ապրանքների քանակին:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը «*Հայաստանի Հանրապետության այլ-յումինի վերամշակման արդյունաբերությունը: Արտահանման ուղղված կլաստերը*», բաղկացած է 3 պարագրաֆից: Առաջին պարագրաֆում ներկայացված է այլումինի վերամշակման ճյուղին և վերամշակող արդյունաբերական ոլորտին առնչվող հիմնախնդիրները, ՀՆԱ-ի ու արտահանման վերլուծությունները: Երկրորդ պարագրաֆում ներկայացվել է փայլաթիթեղի արտադրության բազ-

մագործոնային վերլուծությունը: Երրորդ պարագրաֆում ներկայացվել են ալյումինի վերամշակման ճյուղի կլաստերացմանն առնչվող հիմնախնդիրները, ինչպես նաև դրա հնարավորությունները և իրականացման ուղիները:

Գնահատման մեթոդներից մեզ հայտնի «top-down» սկզբունքի կիրառմամբ կլաստերի իդենտիֆիկացման գործընթացն իրականացվել է ՀՆԱ վերլուծությամբ: ՀՆԱ կառուցվածքի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս պարզաբանելու արդյունաբերական խոշոր միավորների տարանջատումը, որի միջոցով հնարավոր է ուրվագծել ՀՀ տնտեսության զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունեցող բոլոր ոլորտները՝ լինեն դրանք արտադրական ոլորտներ, թե գիտական մտքի արգասիք հանդիսացող տեխնոլոգիաների և ծառայությունների սպասարկման ոլորտներ: ՀՆԱ կառուցվածքի համընդհանուր վերլուծության շնորհիվ ի հայտ կգան նաև աշխարհագրական տեղադրության հիմնախնդիրներ, որոնք կարևոր են կլաստերների ուսումնասիրության ժամանակ:

Վերլուծություններից պարզվում է, որ վերջին տարիներին ՀՆԱ-ի կազմում արդյունաբերության տեսակարար կշիռը կազմել է 20-21%: Իսկ վերամշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռն ամբողջ արդյունաբերության ծավալներում կայուն դիրք է գրավում՝ միջինում 65%: Վերլուծության հաջորդ մասում ցույց է տրվել, որ վերամշակող արդյունաբերական արտադրանքի ծավալներում մետալուրգիայի տեսակարար կշիռը կազմում է շուրջ 30%: Ավհայտ է, որ թե՛ վերամշակող արդյունաբերությունը, և թե՛ դրանում ներառված մետալուրգիայի ոլորտն ունեն նշանակալի դեր ՀՆԱ-ում:

2005թ. ՀՀ արտաքին առևտրային հաշվեկշիռն ունի արտահանման բացասական սալոդ, որը կազմում է. 2002թ՝ -481.99 մլն դոլար, 2003թ՝ -593.87 մլն դոլար, 2004թ՝ -627.78 մլն դոլար, իսկ 2005թ՝ -827.81 մլն դոլար:

Վերլուծության վեկտորն ուղղելով ՀՀ արտահանման կառուցվածքի հետազոտմանը, նպատակաուղղված է առանձնացնել արտահանմանն ուղղված և արտահանման դրական սալոդ ապահովող ոլորտներն ու խոշոր արտադրական միավորները: Արտահանման կառուցվածքում 67.66% կազմում են թվով վեց խումբ հողվածներ, որոնք են՝ «պատրաստի սննդարդյունաբերական ապրանքները», «հանքահումքային մթերքները», «մանածագործական իրերը», «թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերը և մետաղները», «ոչ թանկարժեք մետաղները», «մեքենաներ և սարքավորումները»: Այս խմբերից Սև և գունավոր մետալուրգիան ապահովել է տարեց տարի ավելացող դրական սալոդ. միայն 2005թ. այն կազմել է 227.9 մլն դոլար: Սա թերևս միակ ոլորտն է, որտեղ վերջին տարիներին ուրվագծվում է արտահանման արդյունավետության բարձր մակարդակ: 2005թ. արտահանման ծավալների հսկայական թռիչքը կապված է սև մետաղների արտահանմամբ, որը կազմում է 243.7 մլն դոլար:

Ինչ վերաբերվում է գունավոր մետալուրգիայի արդյունաբերությանը, ապա պղնձի և մոլիբդենի արդյունաբերությունն ներմուծման նկատմամբ ապահովել է արտահանման ավելցուկ՝ կազմելով 48.5 մլն դոլար (արտահանումը կազմում է 50.6 մլն դոլար): Ալյումինի վերամշակող արդյունաբերության դադարեցման հետևանքով այն արտահանման ծավալների կտրուկ նվազման միտում է արձանագրել: Անդրադառնալով այն տարիներին, երբ Արմենալի արտադրությունը գործում էր, մասնավորապես խոսքը վերաբերվում է 2002-2003թթ.: 2002թ. ալյումինի ներմուծումն արժեքային արտահայտությամբ գերազանցել է արտահանմանը՝ կազմելով 7.1 մլն դոլար, իսկ արդեն 2003թ. արտահանումն արժեքային արտահայտությամբ ներմուծմանը գերազանցել է 18 մլն դոլարով: 2004թ. ալյումինն սալերի հետգնումը ռուսական գործընկերոջ կողմից դիտվում է որպես արտահանում, որի արտահանման դրական ավելցուկը ներմուծման նկատմամբ կազմել է 11.1 մլն դոլար:

ՀՀ պարագայում կլաստերների իդենտիֆիկացման գործում՝ որպես առաջնային խնդիր, պետք է շեշտը դնել բարձր մրցակցային առավելություններ ունեցող, երկրի հիմնական մասնագիտացումն ուրվագծող արտադրական ձեռնարկություններին, որոնց գործունեությունն ուղղված է արտահանմանը: Այդպիսի ձեռնարկություններն արդեն կարելի է դիտել որպես կլաստեր՝ անկախ այն բանից դրանք գտնվում են նոր ձևավորման փուլում, թե արդեն «հասուն» վիճակում են: Ինչ վերաբերվում է ալյումինի վերամշակման ճյուղին, ապա այն վերլուծությունների տվյալների համաձայն դեռևս ունի կլաստերացման հեռանկարներ, եթե չասենք, որ այն արտահանման տեսանկյունից արդեն իսկ հավակնում է կլաստերի կոչման:

Վերլուծությունների կիզակետն այնուհետև դառնում է ճյուղին վերաբերվող տվյալների հետազոտմանը, որի համար անհրաժեշտ է իրականացնել մի շարք վերլուծություններ՝ կապված կոնկրետ ուսումնասիրվող ոլորտի հետ: Այդ վերլուծությունն իրենից ներկայացնում է ալյումինի վերամշակման ճյուղի արտադրության բազմագործոնային վերլուծությունը:

Ալյումինի արդյունաբերությունը սկիզբ է առնում 1950թ. (Քանաքեռի ալյումինի գործարան): 1953թ. հիմնադրվում է էլեկտրոլիզի արտադրամասը: 1960-1962թթ. շահագործման հանձնվեցին փայլաթիթեղի գլանման արտադրամասերը: 1970-ական թվականներին դադարեցվում է էլեկտրոլիզի արտադրամասը: Ձեռնարկությունը զբաղվում էր ներկրվող հումքի վերամշակմամբ, այն է՝ ալյումինե ժապավենից (նախազլանվածք) վերամշակվելուց ստացվում էր փայլաթիթեղ: Այդ գործընթացը շարունակվում է մինչ օրս: Նշենք նաև, որ 2001թ. հուլիսին «Քանաքեռի Ալյումինի Գործարան»-ի բազայի հիմնան վրա ստեղծվում է «Արմենալ» ՓԲԸ հայ-ռուսական համատեղ ձեռնարկությունը:

Ռուսաստանյան «Сибирский Алюминий» ընկերությանն անցնում է բաժնետոմսերի 44% մասը: Այնուհետև «ՔանԱԳ»-ի նախկին 1.7 մլն դոլար պարտքը մարելով՝ նոր ձևավորված «Русал» (հետայսու՝ Ռուսալ) ընկերությունը ձեռք է բերում բաժնետոմսերի ևս 30%-ը և դառնում 74% մասի բաժնետեր: Նշենք նաև, որ իրանական «ԱրԱլ» ՓԲԸ նախկին «ՔանԱԳ»-ից ձեռք բերեց կենցաղային փայլաթիթեղի փաթուրթավորման և ձևավոր ծածկաթիթեղների մամլման արտադրամասերը: 2003թ. «Արմենալ» ՓԲԸ (100% ռուսական կողմի բաժնետոմսերի տնօրինությամբ) վերանվանվում է և դառնում «Ռուսալ-Արմենալ» ՓԲԸ (հետայսու՝ Արմենալ):

Արմենալի արտադրության ծախսերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ արտադրության գերակշիռ մասը բաժին է հասնում նյութական ծախսումներին, որոնք կազմում են ամբողջի 82 % մասը: Իսկ ընդհանուր առմամբ ձեռնարկությունն աշխատել է վնասով, քանի որ նյութական ծախսումները գերազանցում են թույլատրելի սահմանը: Ուսումնասիրությունների արդյունքում բացահայտվել է դրա պատճառը: Արտադրանքի պիտանի ելքի գործակիցները (ՊԵԳ) յուրաքանչյուր արտադրամասում բավական ցածր է, ինչի արդյունքում բարձր են նյութական ծախսումները: Համընդհանուր արտադրության ծախսային գործակիցը (ԾԳ) կազմում է 2.703, իսկ համընդհանուր ՊԵԳ-ը՝ 37.5%: Նման պայմաններում ձեռնարկությունը միայն 2003թ. ընթացքում կրել է 14,812,474 դոլարի վնաս, որը, իհարկե, նախատեսված է եղել «Ռուսալ» ընկերության ղեկավարության կողմից, իսկ վնասի կրողը հանդիսանում է հենց ինքը՝ «Ռուսալ»-ը: Իրավիճակից ելնելով՝ ձեռնարկությանն անհրաժեշտ էր տեխնիկական վերազինման և արդիականացման երկրորդ փուլի իրականացում, որի համար ձեռնարկությունը դադարեցրեց իր արտադրությունը 2003-2006թթ.:

Փայլաթիթեղի գնագոյացման համար ամբողջ աշխարհում ընդունված է կիրառել *mark-up* սկզբունքը, որի համաձայն ձեռնարկությունը արտադրանքի գինը սահմանում է՝ հիմք ընդունելով Լոնդոնյան Մետաղական Բորսայում (LME) ձևավորված միջին գինը, որին ավելացնում է *հավելադիր*: Վերջինս իր հերթին ներառում են արտադրական ծախսերը և շահույթը: Այսպիսով այն գրառվում է հետևյալ կերպ՝

$$P = P_{LME} + m \quad (3)$$

որտեղ P_{LME} բորսայական գինն է, m -ը՝ արտադրական հավելադիրը:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ հավելադիր արժեքները տարբեր են եղել Արմենալի և Ռուսալի պատվերների դեպքում, որոնց վերլուծությամբ ցույց են տրվել գնագոյացման քաղաքականության միասնական և արդյունավետ մեթոդի կիրառման անհրաժեշտությունը:

Իրացման, մասնավորապես, արտահանման ծավալների վերլուծությունից պարզվում է, որ սպառման գերակշիռ մասը պատկանում է Գերմանիային, ինչը դիտվում է դրական երևույթ: Սա փաստում է այն, մասին, որ ձեռնարկության արտադրանքը բավականին որակյալ է և մրցունակ, իսկ ձեռնարկության մրցակցային առավելությունների համար գոյություն ունի մեծ ներուժ: Այսպիսով, իրականացվել է ՀՆԱ-ից մինչև ձեռնարկության ակտիվների վերլուծությունը, որի ամբողջ ընթացքում ցույց են տրվել կլաստերի բացահայտման հիմքերը և նախադրյալները: Արմենալը, իրավամբ, հնարավոր կլաստերներից է հանրապետության ներկայիս տնտեսական համակարգում:

Արտահանման տեսանկյունից այսօր Հայաստանում հեռանկարային զարգացման կլաստերները կարելի է խմբավորել հետևյալ կերպ.

- Կլաստերներ, որոնց հիմքում ընկած է տեղական հումքի վերամշակումից ստացվող պատրաստի արտադրանք:
- Կլաստերներ, որոնց հիմքում ընկած է ներմուծվող հումքի վերամշակումից ստացվող արտադրանք: Մրցակցային առավելություններ են հանդիսանում գործող տեխնոլոգիաները, արտադրության ավանդույթները, որակյալ աշխատուժը (թանկարժեք քարերի վերամշակումը, այլուժինի վերամշակումը, թեթև արդյունաբերությունը, ոսկերչական արդյունաբերությունը և այլն):
- Կլաստերներ, որոնք կողմնորոշված են ծառայությունների արտահանմանը: Հատկապես պետք է նշել ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաները, առողջապահության և կրթության առաջնային ոլորտները:
- Կլաստերներ, որոնք կթողարկեն հեռանկարային նոր արտադրատեսակներ: Օգտագործելով հիմնական մրցակցային առավելությունը, այն է՝ էժան և գրագետ աշխատուժը, այդ կլաստերները կներգրավեն տրանսնացիոնալ ընկերություններին:

Նմանատիպ կլաստերների զարգացումն ապահովում է առավել արդյունավետ տնտեսական աճ, որն ուղեկցվում է տնտեսության համընդհանուր զարգացմամբ: Մեր կողմից ուսումնասիրվող արտադրական ոլորտը համապատասխանում է վերոնշյալ խմբավորմանը: Վերոնշյալներից երրորդը ներկայացնում է հենց վերամշակող արդյունաբերությունները և դրանց խմբավորումները:

Ելնելով հանրապետության կողմից ներկայումս որդեգրված քաղաքականությունից, անհրաժեշտություն է առաջանում կլաստերացնել նաև այլուժինի վերամշակման արդյունաբերությունը, որի համար պետք է անդրադառնալ այլուժինի վերամշակման արդյունաբերության կլաստերացմանը վերաբերվող կոնկրետ հիմնախնդիրների հետազոտմանը և քննարկումներին: Հաշվարկվել

է LQ_A տեղակայման գործակիցը այլուժինի վերամշակման արդյունաբերության համար, որն ունի հետևյալ արժեքը՝

$$LQ_A = \frac{\frac{L_{qi}}{L_j}}{\frac{L_q}{L}} = \frac{\frac{1150}{475500}}{\frac{1195800}{475500}} = 2.56 \quad (4)$$

Հայտնի է, որ որպես կլաստերի չափորոշիչ միջազգային պրակտիկայում ընդունված է տեղակայման գործակցի նվազագույն 1.25 արժեքը, իսկ 2.56 արժեքը արդեն իսկ վկայում է բարձր համակենտրոնացման մասին:

Հարկ է նշել նաև այն, որ Արմենալն ունի նաև այլ ռազմավարական նշանակություն իր արտադրանքի սպառողների տեսանկյունից: Այն դիտվում է որպես աջակից և մատակարարող ճյուղ ՀՀ այլ տնտեսության ճյուղերի և հատվածների համար:

Տեխնիկական վերագինումից հետո դարացվել է հարդարման արտադրամասը, ուստի Արմենալի կողմից դադարացվելու են ներքին շուկայում մեծ տեղ զբաղեցնող ոլորտներին սպասարկելու հնարավորությունները: Սակայն այդ հանգամանքն ունի իր դրական կողմը: Հարդարման արտադրամասի փակումը ունի իր առավելությունը կլաստերի ձևավորման հարցում: Չկարողանալով լուծել փոքր ծավալների պահանջարկը, այսուհետ այդ ոլորտը կանցնի ՓՄՁ-ներին, որոնք կզենն փայլաթիթեղը մեծ քանակներով, ապա ունենալով փոքր արտադրական հզորություններ, վերամշակելուց հետո փոքր քանակներով այն կիրացնեն տեղական շուկայում, ինչպես նաև հնարավորություն կունենան նույնիսկ արտահանելու:

Առաջնային համարելով կլաստերի ներսում գոյություն ունեցող տնտեսական կապերը և հարաբերությունները՝ հաջորդ քայլով ներկայացվել է երկրի ենթակառուցվածքը բնութագրող մի շարք գործոններ, որոնք անմիջականորեն ազդում են կլաստերի արդյունավետության վրա, և բնութագրում են կլաստերի շղթայում ներառված ենթակառուցվածքային օղակների գործունեությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում այլուժինի վերամշակման արդյունաբերական կլաստերի ձևավորումն ունի իր ձևավորման առանձնահատկությունները, որոնք պայմանավորված են մի շարք գործոններով և երբեմն այդ գործոնները դիտվում են որպես կլաստերի ձևավորման նախադրյալներ:

Տնտեսության զարգացման տեսանկյունից առանձնացվում է նաև կլաստեր օգտակարությունը, պետության և ձեռնարկության կողմից իրականացվելիք քայլերը և միջոցառումները:

Եզրակացություններում ամփոփված են ատենախոսական հետազոտության հիմնական արդյունքները: Հաջորդիվ ներկայացնում ենք դրանցից մի քա-

նիսը, նախ կարևորելով առկա հիմնախնդիրների բարձրացումը, ապա նաև լուծման նպատակով առաջադրվող ուղիների առավել նշանակալի մշակումներն ու վերլուծությունները, դրանց արդյունքները և ստացված եզրակացությունները:

- ՀՀ արտադրական ոլորտի ներկայիս իրավիճակը լավագույնը համարել հազիվ թե հնարավոր է: Հանրապետությունում առկա է կապիտալի տնօրինման և եկամուտների բաշխման խիստ բևեռացում: Այդ բևեռացումը թուլացնելու հնարավոր տարբերակներից է հանդիսանում կապիտալի կուտակման գործընթացի ուղղորդումը դեպի կլաստերներ: Մեր կողմից առաջադրվել է իրականացնել մի շարք ոլորտների կլաստերացման միջոցառումներ, որոնց համար հարկավոր են ձեռնարկել մի շարք օրենսդրական և կառավարման բարեփոխումներ: Ներդրումներ կլաստերներում՝ նշանակում է կապիտալի համակենտրոնացում հատկապես գիտատար ճյուղերում: Արդյունքում կթուլացվի բևեռացման աստիճանը, բացի այդ կբարձրանա ձեռնարկությունների մրցունակության աստիճանը:

- Արտահանման հիմնան վրա տնտեսական աճի մոդելի կիրառումը հանրապետությունում իրատեսական և արդի հիմնախնդիր է համարվում: Ռիստի արտահանման վրա հիմնված աճ ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որ երկրում գործեն արտահանմանն ուղղված զարգացած կլաստերներ: Բացահայտվել և գնահատվել են այդպիսի կլաստերների գոյության հնարավորությունը հանրապետությունում:

- Համաշխարհային տնտեսության զարգացումները, զլոբալացումը, տնտեսական ժամանակակից պարադիգմում երևույթների և կատեգորիաների տրանսֆորմացիաները, ինչպես նաև դարի մարտահրավերները ստիպում են երկրներին բարձրացնելու իրենց ճյուղերի և ձեռնարկությունների մրցունակության աստիճանը, որը հնարավոր է լուծել մասնագիտացված ճյուղերի կլաստերացման ճանապարհով: Վերջիններս ավելի արդյունավետ կերպով են ապահովում տնտեսական աճը: Կլաստերային տեսության և կլաստերային զարգացման համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ երկրի մասնագիտացված ճյուղերի կլաստերացումը, եթե դրանք մինչ այդ պատմականորեն կամ պատահականորեն չեն ձևավորվել, ապահովում են տնտեսության զարգացման ավելի արագ տեմպեր: Ռիստի կլաստերային մոդելը նպատակահարմար է կիրառել նաև մեր հանրապետությունում:

- Տնտեսության մասնագիտացված ճյուղերի կլաստերացման համար անհրաժեշտ է մշակել վերլուծության և գնահատման համակարգ: Հետազոտությունների արդյունքում բացահայտվել է, որ կլաստերում ներառված ձեռնարկությունների մեծ քանակի դեպքում կլաստերների գնահատումը նպատակա-

հարմար է իրականացնել մաթեմատիկական մոդելավորման եղանակով, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել և գնահատել կլաստերացման նախադրյալները բնութագրող գործոնները (պարամետրերը): Իսկ «Ֆոկուսային» կլաստերների գնահատման համար նպատակահարմար է կիրառել բազմագործոնային վերլուծության եղանակը: Այդ նպատակներից ելնելով՝ մեր կողմից առաջարկվել է կիրառվել է վերլուծության ու գնահատման նաև նոր մեթոդաբանական մոտեցումներ:

- Կլաստերների ձևավորման և զարգացման գործընթացը գնահատելիս՝ կարևորվել է *գիտատեխնոլոգիական փոխանցումների* գործոնը, ինչպես նաև ներկայացվել է դրանց գնահատման մեթոդաբանական մոտեցումները: Գիտատեխնոլոգիական փոխանցումները՝ որպես արտադրության գործոն, ներառվում են արտադրական ֆունկցիայում, և դիտվում են շահույթի ստացման աղբյուր, ինչը բացակայում է ճյուղի դեպքում:

- Ջամանակու կողմից առաջարկվող փոխկախվածության գործակիցների միջոցով գնահատվել է «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերության և այլ ձեռնարկությունների հետ ունեցած կախվածության աստիճանը: Այսպես, ներդրումների տեսանկյունից «Ռուսալ» ընկերության հետ փոխկախվածության աստիճանը բնութագրվում է 0.17 ցուցանիշով, «Achenbach» ընկերության հետ՝ 0.61, իսկ մինչև ներդրումների փուլը սկսվելը բնականոն գործունեության ընթացքում 2003թ. «Ռուսալ» ընկերության հետ փոխկախվածության այդ գործակիցը կազմել է 0.79:

- Իրականացվել են ԳՀ արդյունաբերության ոլորտի և արտահանման վերլուծություն: Արդյունքում բացահայտվել է, որ այլումինի վերամշակման ճյուղը վերջին տարիներին արտաքին առևտրային հաշվեկշռում ապահովել է արտահանման դրական սալդո: Արտահանման տեսանկյունից ոլորտի կլաստերացման համար ներկայումս գոյություն ունեն բավարար հիմքեր:

- Այլումինի վերամշակման արդյունաբերական կլաստերի իդենտիֆիկացման համար կատարվել են տեսական, մեթոդաբանական և գործնական մշակումներ, որոնք ունեն կիրառման արդիականություն, հրատապություն և նպատակահարմարություն: Կլաստերի իդենտիֆիկացման նպատակով կատարված հետազոտությունների արդյունքում բացահայտվել է այլումինի վերամշակման ոլորտում արդեն իսկ «էմբրիոնիկ» վիճակում գործող «մեզոնակարդակային» կլաստերը: Որպես կլաստերացման կարևոր պայման առաջադրվել է հաշվարկել այլումինի վերամշակման ոլորտի «տեղակայման գործակիցը»՝ $LQ_A=2.56$, ինչը բարձր ցուցանիշ է և վկայում է աշխատուժի և գիտատեխնոլոգիաների խոշոր կուտակումների մասին:

- Կլաստերային զարգացման հեռանկարների տեսանկյունից «Ռուսալ-Արմենալ» ընկերությունը դասվում է հանրապետության խոշոր կլաստերների շարքում, որոնք ի գորու են լուծել երկրի համընդհանուր զարգացման կարևոր հիմնախնդիրներ:

- Կանխորոշվել են «Ռուսալ-Արմենալ» կլաստերի օգտակարությունները, ինչպես նաև գնահատվել է տնտեսական զարգացման գործընթացում կլաստերի ունեցած դերը երկրի տնտեսությունում: Կլաստերային զարգացման մոդելի առաջարկվող տարբերակը, ինչպես նաև մեր կողմից համակարգված կերպով ներկայացվել է դրա օգտակարությունը:

- Գործնականում բավական բարդ է որոշել, թե կլաստերացման արդյունքում կոնկրետ ինչ սպասելիքներ կունենա բյուջեն, քանի որ վերլուծությունների արդյունքների մի մասը կրում են գնահատման և կանխորոշման բնույթ:

- Առաջարկվել են այլումինի վերամշակման կլաստերի զարգացման համար անհրաժեշտ միջոցառումները, որոնք ներառում են օրենսդրական և կառավարման բարեփոխումներ, ինչպես նաև նոր հայեցակարգային մոտեցումների մշակում և դրանց կիրառում:

Հետազոտության հիմնական արդյունքներն արտացոլված են հրատարակված հետևյալ գիտական հոդվածներում.

1. Ղալեչյան Մ. «Այլումինի վերամշակման ճյուղ, թե՞ փայլաթիթեղի արտադրության կլաստեր» // Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական արդի հիմնախնդիրները/ գիտական հոդվածների ժողովածու- 7 /, ՀՀ ՖԷՆ ՏՀԻ, -Եր., ԱԱԱԱ, 2006թ., 452էջ, էջ 103-113:
2. Ղալեչյան Մ. «Կլաստերների գնահատման տնտեսամաթեմատիկական մոդելներ» // Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական արդի հիմնախնդիրները/ գիտական հոդվածների ժողովածու- 9/, ՀՀ ՖԷՆ ՏՀԻ, -Եր., ԱԱԱԱ, 2007թ., 618էջ, էջ 39-47:
3. Ղալեչյան Մ. «ԳՀ արտահանմանը նպատակաուղղված արդյունաբերական խոշոր խմբավորումները և կլաստերային զարգացման հեռանկարները (այլումինի վերամշակման արդյունաբերական ճյուղի օրինակով)» // Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական արդի հիմնախնդիրները/ գիտական հոդվածների ժողովածու- 9/, ՀՀ ՖԷՆ ՏՀԻ, -Եր., ԱԱԱԱ, 2007թ., 618էջ, էջ 536-547:
4. Ղալեչյան Մ. «Կլաստերների բազմագործոնային գործունեության մեթոդաբանական մոտեցումները» // «Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա» ա/գ №78, հունվար, էջ 116-120, Երևան, 2007թ.:

Галечян Мгер Смбагович

*"Проблемы формирования промышленного кластера
переработки алюминия в Республике Армения"*

диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 – "Экономика, управление хозяйством и его отраслями".

Защита диссертации состоится 25 апреля 2007г., в 14⁰⁰ на заседании Специализированного совета 008 ВАК РА по адресу: Ереван 0031, ул.К.Улнецу 37, в Институте экономических исследований МФиЭ РА.

РЕЗЮМЕ

Основной целью диссертации является кластеризация отрасли переработки алюминия, а также разработки путей кластерного развития в РА.

Результаты исследования и научная новизна следующие:

- осуществлен многофакторный анализ с точки зрения производства, ценообразования и рынков сбыта компании "Русал-Арменал";
- осуществлен анализ промышленности и экспорта РА, в частности, выделены крупные производственные кластеры;
- предложены новые методические подходы идентификации кластеров для анализа и оценки, которые применены при исследовании данной отрасли;
- в РА выявлен "мезокластер", который находится в "эмбрионном" состоянии, где региональный коэффициент равняется: $LQ_d=2.56$;
- оценена роль научно-технологических трансфертов для компании "Русал-Арменал".

